

СОЦІОЛОГІЯ СІМ'Ї: ГЕНДЕРНІ, ГЕНЕРАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ

УДК 316:37(477)

ЧОЛОВІК ЯК ОБ'ЄКТ НАСИЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї

Д. М. Дікова-Фаворська

*Міжнародний християнський університет,
проспект Перемоги 54/1, Київ, 03680, Україна,
d.favorskaya@gmail.com*

У статті актуалізовано проблему сімейного насильства щодо чоловіків, визначено особливості жіночої агресії в сім'ї. Запропоновано результати опитування чоловіків-жертв насильства в сім'ї. Надано пропозиції щодо подолання цього соціального явища.

Ключові слова: сімейне насильство, чоловіки, агресія, жертва насильства, сім'я.

Досліджуючи питання домашнього насильства, засоби масової інформації, влада, громадські організації, науковці та суспільство загалом, вбачають цю проблему здебільшого як проблему жінок та дітей, закриваючи очі на той факт, що чоловіки страждають від домашнього насильства не рідше, ніж жінки та діти. Більше ніж 200 досліджень [1] доводять, що чоловіки, так само як і жінки, стають жертвами цього соціального явища. Вважається, що не менше половини випадків агресивної поведінки в сім'ї спрямовано на представників сильної статі. Причиною замовчування реального стану речей є ставлення членів суспільства до чоловіків-жертв домашнього насильства як до слабких, таких, що не можуть побудувати стосунки в сім'ї за традиційною схемою “чоловік в домі господар” та таких, що не заслуговують на допомогу оточуючих, саме це і актуалізує більш детальний аналіз явища – домашнє насильство над чоловіками.

Мета статті – вивчення сучасного стану проблеми сімейного насильства над чоловіками та розроблення рекомендацій роботи з чоловіками – жертвами насильства в сім'ї, що і зумовило постановку таких завдань:

- проаналізувати сучасний стан сімейного насильства щодо чоловіків;
- вивчити особливості жіночої агресії в сім'ї;
- представити результати опитування з чоловіками-жертвами сімейного насильства;
- розробити рекомендації щодо подання цього явища домашнього насильства над чоловіками.

За сучасних умов в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, простежено тенденції до поширення насильницьких дій у сім'ї, на міжособистісному рівні, у стосунках

батьків і дітей, чоловіка і жінки. Ще зовсім недавно в нашій державі проблемам насильства в сім'ї практично не приділялося уваги, а тим більше не йшлося про необхідність пошуку шляхів протидії цьому явищу.

Проблема сімейного насильства надзвичайно важлива передусім тому, що сім'я є основою суспільства і повинна перебувати під особливим захистом держави. Насильство й жорстокість у сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в ній, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві.

В Україні за даними досліджень близько 70% жінок зазнають різноманітних форм сімейного насильства. До 35% неповнолітніх систематично застосовуються жорстокі форми покарання, майже половина усіх випадків зґвалтувань, більше третини усіх навмисних убивств і злочинів із нанесенням тяжких тілесних ушкоджень скоюються в сім'ї [2]. З приводу приниження або побиття чоловіків в українських сім'ях соціологічних опитувань не проводили, проте це зовсім не означає, що цього явища в нашому суспільстві не існує. Чоловіки теж підлягають насильству проте вони майже ніколи не говорять про це.

Сьогодні жінка домоглася певних соціальних і політичних прав, отримала змогу бути матеріально незалежною. Відповідно змінилася і сама сім'я в бік демократичності і рівноправності між її членами. Перебираючи на себе функції, що кілька десятиліть тому вважались суто чоловічими, сучасна жінка навчилася захищати себе, а інколи – і виявляти прагнення домінування, що посилюється агресією. Якщо раніше потерпілими від рук роздратованої жінки в родині найчастіше ставали діти, то тепер усе частіше можна почути про чоловіків, які відверто бояться власної дружини.

Феномен родинного насильства щодо чоловіків досі маловивчений. Дослідницька діяльність проводилась в площині загальних причин та передумов виникнення родинного насильства, де в числі інших об'єктів розглядався і чоловік. Не проводили дослідження особливостей поведінки чоловіків у сімейному конфлікті.

Західні вчені, ґрунтуючись на результатах соціологічних та психологічних досліджень, звернули увагу на таку серйозну соціальну проблему, як агресивна роль жінки у подружньому насильстві, а також на гендерну симетрію у сімейному конфлікті. Масове обстеження "Національного огляду злочинності" (National Crime Survey) свідчить, що у США чоловіки менш схильні заявляти про вчинені проти них факти насильства з боку жінок, ніж дружини, вважаючи це приватною справою: серед усіх дружин, що постраждали протягом 1998–2001 р., повідомили про насильство 53%, серед чоловіків – лише 46%. За даними іншого телефонного опитування про випадки зґвалтувань повідомляють 17,2% жінок, фізичного насильства – 26,7% жінок та лише 13,5% чоловіків. Останні рідше звертаються по медичну допомогу [3].

Вивчивши основні засади дослідження насильства в сім'ї, зазначимо, що не існує єдиної теорії, здатної повністю пояснити всі випадки й причини сімейного насильства.

Основними науковими течіями, що безпосередньо займаються проблемою нашого дослідження є соціологічна та психологічна. Однак, враховуючи складність проблеми, беручи до уваги особливості соціальної взаємодії та характер сім'ї, як соціальної структури, продуктивними вважаються міждисциплінарні підходи, серед яких вирізняють: соціокультурний, системний сімейний та індивідуально-психологічний.

Під сімейним насильством розуміють агресивні та ворожі дії (іноді – і бездіяльність) стосовно членів сім'ї, в результаті яких об'єкту насильства можуть бути заподіяні шкода, травма чи приниження, а іноді смерть. Відповідно, у вітчизняному законодавстві закріплено чотири види насильницької та образливої поведінки в родині: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство [4]. Деякі фахівці з соціальної роботи виокремлюють також такий різновид насильства, як медичне, під яким розуміємо відмову у першій медичній допомозі, несвоєчасно наданій медичній допомозі чи наданню медикаментів. Вказаний розподіл є відносно умовним, адже зазвичай жертва потерпає від декількох видів насильства.

Про насильство в сім'ї говорять у тих випадках, коли факти грубого і жорстокого поводження виявляються не одиничними, випадковими і ситуативними, а регулярними, систематичними і постійно повторюються. Результатом насильницьких дій може стати загроза життю і здоров'ю членів сім'ї. Найжорстокіші акти приймають форму навмисного нанесення збитку або членушкодження.

Проаналізувавши основні види сімейного насильства можна стверджувати, що існує велика кількість причин та факторів, що викликають чи впливають на прояви агресивної поведінки. Серед них виділяють три великі групи чинників: індивідуально-психологічні особливості особистості, стресогенні чинники та характер внутрішньосімейних відносин. Проаналізований матеріал засвідчив, що в одних випадках і чоловік, і дружина можуть виступати як активна, провокуюча сторона сімейного конфлікту, в інших – власними діями або бездіяльністю (внаслідок соціальних, психологічних або біологічних причин) сприяти вчиненню правопорушень щодо своєї особи або скоювати злочин як відповідь на агресію з боку партнера.

Говорячи про насильства в сім'ї стосовно чоловіків, треба зазначити, що такі випадки зауважені вкрай рідко. Як *біологічні* причини такого виду насильства, можуть виступати фізичні вади, хвороби, інвалідність чоловіка.

Матеріальна залежність від дружини, безробіття виступають *економічними причинами* насильства в сім'ї стосовно чоловіків. У таких сім'ях часто спостерігаються формальні стосунки з причин хвороби та маніпулювання інтимними стосунками з боку жінок.

Психологічними причинами насильства в сім'ї по відношенню до чоловіків є насамперед психологічні особливості самих чоловіків, зокрема залежні, психастенічні риси характеру. Зазвичай, у таких випадках у чоловіка наявний негативний досвід батьківської сім'ї, де мати була головною, а батько приниженим та ображеним. Звідси – низький статус чоловіка у власній сім'ї, а інколи його роль – це такий собі "хлопчик для биття". Досить часто у чоловіків, що зазнають насильства в сім'ї, спостерігається інфантильність, недорозвиненість структури власного "Я", низька самооцінка, духовна криза [5].

Крім того, визнаючи загалом наявність у нашому суспільстві певних культурних, політичних та економічних утисків жінок, треба звернути увагу на деякі цікаві, криміногенно значимі, феномени відстоювання ними своїх прав, що згодом призводить до насильства над протилежною статтю.

Л. Крижна виокремлює дві підгрупи жінок-злочинців. Першій притаманні риси суб'єктивного характеру (неврівноваженість, емоційна нестійкість, розбещеність, амо-

ральні погляди, важко пояснювана дратівливість, надмірно принизливе ставлення до членів сімейно-побутового оточення і т. ін.). Іншу підгрупу складають жінки, які вчинюють злочини за наявності віктимної поведінки потерпілої сторони. Іноді це свідоме провокування, особливо при систематичному вживанні спиртних напоїв, знущаннях, образах, погрозах, інших фактах протиправної поведінки [6].

Суттєвим чинником, що породжує економічне насильство в сім'ї, є певні індивідуально-психологічні особливості жертв: невіра в себе та незнання своїх прав і можливостей на основі низької самооцінки, що й породжує перш за все економічну залежність; низький соціальний статус (не працює); низький рівень правової культури (незнання законів); неправильні соціальні установки та стереотипи стосовно місця, прав і ролі в сім'ї з позиції жертви.

Поведінка “жертв” характеризується схильністю, найперше, до уникнення конфлікту, адаптації (за пристосуванням стоїть готовність задовольнити чужі потреби за рахунок нехтування власними інтересами) та компромісу. Компроміс є спробою зрівняти всі можливі “виграші” та “програші”. Подібний підхід часто передбачає свого роду арифметичний підрахунок, який залишає осторонь суть проблеми: “Неважливо як – головне, щоб іншому стільки, скільки й мені” Така стратегія дуже складна для конструктивного вирішення конфлікту, тому часто й призводить до скоєння насильства більш сильною особою. Основними зв'язками поведінкових стратегій “жертв” тут є “уникнення – компроміс” та “компроміс – пристосування” [7].

Виходячи з досвіду практичної роботи з потерпілими від сімейного насильства, психологи визначили найбільш типові індивідуально-психологічні риси тих, хто зазнав насильства в сім'ї.

Для жертв сімейного насильства характерні, на думку більшості експертів, пасивно-споглядальна позиція, почуття страху, тривожність, терплячість, що доходить до жертвості, ригідність установок. Майже завжди відзначається наявність низької самооцінки, невпевненості в собі, залежності від інших, невірноваженості, яка може виявлятися у підвищеній емоційності, вразливості або неадекватних реакціях, агресивності.

Як зазначають фахівці, часто потерпілі від сімейного насильства мають виражені акцентуації характеру – депресивну, тривожну, демонстративну. Акцентуації характеру є варіантом психічної норми, проте вони свідчать про наявність у людини яскраво виражених рис характеру, що пов'язані з типом її реагування, основними потребами, захисними механізмами [8].

Протягом червня 2010 року за участі авторки було проведено опитування чоловіків, які стали жертвами насильства в сім'ї. З цією метою проводилось опрацювання заяв та повідомлень, що надходили до одного з районних відділів внутрішніх справ м. Житомира. При виявленні випадку, ідентифікованого як сімейне насильство щодо чоловіка, проводилось інтерв'ювання потерпілих.

Зазначимо, що з 17 випадків, які відповідали зазначеним критеріям, погодились на проведення інтерв'ю лише 6 осіб віком від 23 до 56 років. Це підтверджує думку, що насильство над чоловіками в сім'ї має латентний характер.

Термін перебування інтерв'юваних у шлюбі коливається від 3 до 27 років. У п'ятьох респондентів є діти, у двох з них – повнолітні.

Досліджуючи взаємозв'язок соціального статусу чоловіка, було встановлено, що троє з опитаних мають середню спеціальну освіту та працюють за фахом; двоє мають вищу освіту та власну справу; ще один – середню освіту та офіційно не працює. Саме чоловік із низьким соціальним статусом вважає цю обставину головною причиною того, що з ним сталося.

Зрештою, аналізуючи кожен з окремих випадків, було встановлено, що причинами вчинення насильницьких дій було:

- 1) зловживання алкоголем обома членами подружжя та взаємні звинувачення у невірності;
- 2) негідна поведінка членів сім'ї;
- 3) майновий конфлікт;
- 4) наявність у дружини коханця;
- 4) незгода у розподілі сімейного бюджету;
- 5) незгода у розподілі сімейних обов'язків та ролей;
- 6) конфлікт інтересів, надмірна авторитарність дружини;
- 7) тиск з боку родичів дружини.

Аналізуючи частоту виникнення сімейного насильства в родинх опитуваних було встановлено, що в трьох з них це є звичайним явищем (4–5 разів на тиждень), ще у одного – частим (1–2 рази на тиждень), у одного – близько 1 разу на місяць. Ще один потерпілий вказав, що тиск на нього здійснювався постійно, але він не сприймав це як насильство. Отримані дані дають змогу зробити висновок, що насильство в родинх потерпілих не є випадковістю і має циклічний характер.

Вивчаючи ставлення чоловіків до самого факту вчинення відносно них насильницьких дій було встановлено, що вони не бажали б, щоб це стало відомо широкому загалу. У чотирьох випадках потерпілі не мали наміру звертатись до міліції чи до інших служб (про три повідомили працівники медичних закладів, в одному – виявлено під час несення служби працівниками міліції). Тільки двоє потерпілих самостійно звернулись по допомогу, однак теж зазначили, що вчинили це під тиском обставин.

Загалом, значну складність у проведенні інтерв'ювання представляло те, що потерпілі вважали тему сімейного насильства закритою, такою, що не підлягає обговоренню зі сторонніми особами та повинна вирішуватись тільки в самій родині.

Отже, чоловік, як потерпіла особа в контексті проблеми нашого дослідження може розглядатися як людина, якій притаманні індивідуально-психологічні особливості, що за певних обставин призвели до його залежного становища. Окремо треба розглядати випадки, де чоловік хворіє на алкоголізм або наркоманію. Ще одним специфічним чинником є стан здоров'я чоловіка, що потерпає від насильства в сім'ї (тривала та/або важка хвороба, психофізичні вади, сексуальні розлади).

Визначаючи індивідуально-психологічні особливості чоловіків-жертв сімейного насильства, зауважимо, що ці риси багато в чому збігаються з рисами, якими характеризуються інші потерпілі.

Дослідивши таке явище як агресія, можна зазначити, що незалежно від статі, на її виникнення може впливати низка чинників: індивідуально-типологічні особливості, біологічні чинники, спадковість, виховання або некомфортний стан середовища.

Науковці все ж визнають, що стать має значення, але чоловіки і жінки відрізняються, насамперед, своїми установками щодо агресивної поведінки. Чоловіки відносяться до агресії як до засобу досягнення поставленої мети і схильні вдаватися до прямої агресії.

Специфіка жіночої агресії полягає в тому, що жінки відносяться до агресії як засобу виразу гніву та зняття стресу і схильні вдаватися не до прямої, а до опосередкованої агресії, завдаючи шкоди супротивнику найчастіше обхідними шляхами.

Статеві відмінності в агресії породжуються тим, що в більшості культур вважається, що чоловіки в багатьох ситуаціях повинні поводитися агресивніше, ніж жінки.

Визначаючи індивідуально-психологічні особливості чоловіків-жертв сімейного насильства, зауважимо, що ці риси багато в чому збігаються з рисами, якими характеризуються жертви-жінки, а саме: занижена самооцінка, тривожність, невротизм, залежність, невпевненість у собі, внутрішня агресивність, втрата орієнтирів, а також несформованість моральних цінностей, відсутність ціннісних орієнтацій на духовний розвиток, низька повага до себе та інших. Окремий випадок становить алкоголізм чоловіка, коли жінка, не маючи інших засобів впливу, вдається до психологічного та економічного тиску, а то й фізичної сили.

Чоловіки, що зазнають насильства в сім'ї часто мають сексуальні проблеми або відзначаються неадекватною статево-рольовою самоідентифікацією; у таких сім'ях спостерігається переплутаність соціальних ролей, що виявляється передусім у домінуванні жінки, повній підлеглості і безпорадності чоловіка, в якого низький рівень потреб та бажань, несформоване почуття власної гідності.

Характерною поведінкою чоловіків у конфлікті є обрання стратегії уникнення (залишення домівки) або протистояння (насильство у відповідь). Конструктивне розв'язання сімейного конфлікту було невдалим.

Особливістю українського законодавства є те, що зазвичай особа, яка вчинила насильство в сім'ї, з неї не вилучається. Статистика свідчить, що переважна більшість випадків сімейного насильства трапляється пізно ввечері, а тому рішення про покарання агресора буде прийнято тільки наступного ранку, адже такі справи розглядають виключно суди. Увесь цей час і винна і потерпіла сторони знаходяться в одному помешканні. До відділків міліції за такі дії забирають тільки особливо агресивних осіб.

З метою вирішення соціальної проблеми насильства в суспільстві, держава та громадські організації мають об'єднати свої зусилля в розробці рекомендацій по зміні Законодавства України щодо виявлення, попередження та подолання наслідків насильства в сім'ї; в підготовці та проведенні інформаційних програм із попередження насильства, виявлення жертв агресивної поведінки; розробці та реалізації навчальних програм, семінарів, тренінгів, як для жертв домашнього насильства, так і для експертів та волонтерів, які працюють з цією категорією населення; наданні телефонних та очних консультацій жертвам домашнього насильства; у створенні кризових центрів для жертв домашнього насильства. Крім того, необхідно розробити програми тренінгового змісту, що будуть містити компонент управління гнівом.

Під час організації досліджень, метою яких є вивчення реального стану домашнього насильства над чоловіками, важливо усвідомлювати, що це соціальне явище має

латентний характер, що передбачає використання комплексних методик міждисциплінарного характеру. Важливо організувати інформування суспільства та засобів масової комунікації про грубі помилкові судження стосовно домашнього насильства. Багато сучасних методів запобігання домашнього насильства спрямовані на захист жінок, потерпаючих від агресивної поведінки. Необхідні нові підходи, які б враховували інтереси чоловіків та визнавали домашнє насильство не тільки як гендерну проблему, а як проблему загальносуспільного масштабу.

1. Fiebert M. S. References examining assaults by women on their spouses or male partners: an annotated bibliography / M. S. Fiebert. Department of Psychology. California State University, Long Beach Last updated: July 2010. – Режим доступу до сайту – <http://www.csulb.edu/~mfiebert/assault.htm>
2. *Бойко О. В.* Насильство в сім'ї: соціологічний аналіз явища : дис... канд. соціол. наук : 22.00.03 / *Бойко Олександр Валерійович*. – Х., 2003. – 212 с.
3. Survey of Recent Statistics. – режим доступу до сайту: <http://new.abanet.org/domesticviolence/Pages/Statistics.aspx>
4. Психологический практикум и тренинг: профилактика насилия в семье и школе / авт.-сост. Л. И. Прикуль. – Волгоград: Учитель, 2009.
5. Соціальна робота з неблагополучними родинами. Практичний аспект // Соціальний захист. – 2005. – № 6. – С 16–18.
6. *Бова А. А.* Кримінологія гендера: дослідження подружнього насильства / А. А. Бова // Український соціум. – 2004. – № 2 (4). – С. 13–20.
7. *Савчук О. М.* Стратегії роботи зі співзалежними жінками, які зазнають насильства в сім'ї / *О. М. Савчук* // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С. 51–60.
8. *Шинкаренко О. Д.* Психологічні особливості жертв подружнього насильства / *О. Д. Шинкаренко* // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – №3. – С. 25–28.

МУЖЧИНА КАК ОБЪЕКТ НАСИЛИЯ В СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬЕ

Д. М. Дикова-Фаворская

*Международный христианский университет,
проспект Победы, 54\1, Киев, 03680, Украина,
d.favorskaya@gmail.com*

В статье актуализировано проблему семейного насилия против мужчин, определено особенности женской агрессии в семье. Рассматриваются результаты опроса мужчин-жертв насилия в семье. Сформулированы предложения по преодолению этого социального явления.

Ключевые слова: семейное насилие, мужчины, агрессия, жертва насилия, семья.

MALE OBJECTS OF VIOLENCE IN THE MODERN FAMILY**D. M. Dikova-Favorska**

*International Christian University
Peremohy, 54\1, Kyiv, 03680, Ukraine,
d.favorskaya@gmail.com*

The article speaks about the problem of family violence towards men, describes peculiarities of female aggression in the family. Author offers results of the interviews with the male victims of family violence and provides possible ways of dealing with this social phenomenon.

Key words: family violence (spousal abuse), men, aggression, victim of violence, family.

*Стаття надійшла до редколегії 11.04.2010
Прийнята до друку 25.06.2010*